

Överläkare Gadelius om "själens violin":

En närläsning av "ingivelsens psykologi", i *Skapande fantasi och sjuka skalder*.

I Skapande fantasi och sjuka skalder (1927) skriver Gadelius om skapandet som något som uppstår ur de tankar och föreställningar som virvlar runt i samhälle och sinnen. Fokus ligger på hur tanken lever genom oss – inte på hur mänskliga subjekt eller genier skapar tankar ur intet. Vi kan alltså se honom som en memetiker, som hävdar att mänskliga subjekt närmast är "offer" eller "bärare" av idéer.

Hjärnan som instrument

Låt oss titta lite närmare på texten: I kapitel ett av avfärdar Gadelius "hjärnanatomernas" försök att lokalisera olika centra i hjärnan. Här är han, om jag förstått det hela rätt, out of step med det samtida humanistiska intresset för neurovetenskap: Antonio Damasio försöker ju i *Descartes misstag* att reclaima några frenologins teser (Damasio, 1999: 38-41), och neuro-psykoanalytikern Mark Solms är ju i högsta grad intresserad av var exempelvis överjaget sitter (se Solms och Turnbull, 2004).

Hur som helst, Gadelius introducerar en annan metafor:

Begreppet lokalisering bör ersättas med begreppet "instrumentering". Säg vi att hjärnan är själslivets organ, så kan detta endast fattas så, att hjärnan är själens instrument på samma sätt som violinen är instrumentet i dens händer, som spelar därpå [...] (Gadelius, 1927: 4-5)

Överläkaren fortsätter (en väldigt lång mening)

men lika litet som melodien bor i strängarna och kan sägas vara en produkt av dessa, lika litet är en människas livsmelodi, hennes personlighet, hennes ingivelse, fantasi och tänkande inneboende i instrumentet.

Det mänskliga subjektet kan alltså inte härledas ur neuroner eller andra komponenter i hjärn-instrumentet. Gadelius vågar dock sträcka sig till att hävda att mellanhjärnans så kallade "vegetativa nervsystem" har en viss funktion i denna själens violin:

Jag vill närmast jämföra dess uppgift med violinens resonansbotten, all den stund en, av de vegetativa nervsystemen vidmakthållen återverkan av kroppssafterna på hjärnan otvivelaktigt betingar livsmelodiens värme, djup och fyllighet. I dessa kroppssaft ingår de s.k. hormonerna eller avsondringsprodukterna av de inre sekretoriska organen som en ytterst viktig beståndsdel. (7-8)

Lika påtaglig som den verkan alkohol, morfin och kokain utöva på vår hjärna, lika påtagligt är hormonernas inflytande, och mest känd är den livsberusning, som medföljer pubertetsåren, könsmodnadsåldern. "Jugend is Trunkenheit ohne Wein", säger oss ett tyskt ordstäv. (9)

Instrument-metaforen byggs vidare i kapitel två, som har tydliga vinkningar åt Bergson och hans tankar om nuflödet. Här slår Gadelius att vår hjärna är

lik en violin, på vars strängar stråken är i ständig rörelse, och en ofrivillig ström av föreställningar lösgör sig därur, tankar som komma och gå, stundom opåkallade och absurda, stundom motiverade och logiska, det är en ström, som aldrig upphör att kvälla, antingen vi äro vakna eller sovande, friska eller sjuka, ett inom oss alla i ständig rörelse befintligt kaos, ur vilket nya kombinationer av tankar taga form i överensstämmelse med de böjelser och intressen, vilka omedvetet föra stråken, när vår vilja känner sig utan ansvar. (12)

Notera här formuleringen "de böjelser och intressen, vilka omedvetet föra stråken" - vilka är dessa?

Vem eller vad för stråken? Gadelius levererar oss här är en cliffhanger, ett frågetecken som rätas ut i slutet av "Till ingivelsens psykologi".

Den ofrivilliga skapandeprocessen

Notera även referensen till sömnen och drömmen; det är i gränslandet till detta tillstånd som vi kan förnimma den skapelseprocess som ständigt pågår i våra sinnen:

I stunder av vila, när vi upphöra med att medvetet anstränga oss, då viljan slappnat, även då fortsätta tankarna sitt lopp, knyta sig till varandra i nya och åter nya sammanhang eller glida utan ordning i underliga rader genom vår själ. Vi reflektera icke över tankarnas oupphörliga gång, vi aktgiva bra litet på vårt andliga instrument, vi slamra meningslöst med detsamma och bära det i händerna för mer eller mindre nyttiga ändamål, först då vi vilja kasta det ifrån oss för en stunds vila, och vi, trots en verklig ansträngning att bliva det kvitt, icke lyckas, först då märka vi, vilken makt instrumentet har över oss, vi måste mot vår vilja dansa efter dess toner, och under långa, sömnlösa timmar tvingar det oss runt i enformiga kretsar eller jagar oss fram i verklig helvetesfart över stock och sten. Och, när vi slutligen somna, märka vi ännu i drömmarnas halvdunkel, att tankarna virvla runt i en underlig dans. (12-13)

Redan här kan vi skönja ett tema som återkommer i texten - att skapelseprocessen är någonting som rullar på okontrollerat och ofrivilligt, att den verkar genom oss:

"Ingivelse" betyder, att något gives oss i medvetandet, oberoende av varje ansträngning, och därför kan ju allt, som tillföres oss på ett ofrivilligt sätt, kallas ingivelse. Ingivelsen är icke en medveten själsakt. (13)

"Icke en medveten själsakt"; detta är en central poäng i Gadelius text. Till ingivelsen kommer även *eftertanken*:

Tänkandet utvecklar sig ur den passiva ingivelsen till en medveten viljeakt, och det är denna medvetna akt vi kalla *eftertanke*. Vi förlägga alltså *eftertanken* till vårt medvetande, ingivelsen försiggår eller rättare sagt har sitt upphov utanför vårt medvetande; vi kalla den därför "undermedveten" eller "omedveten". (16)

Det är dock

av den största betydelse, att ingivelse och *eftertanke* stå i ett lyckligt förhållande till varandra. *Eftertanken* får en trycka ned ingivelsen. En alltför stark uppmärksamhet kan vara hinderlig för idéernas utveckling. Den koncentrerade *eftertankens* ofta starkt hämmande grepp stör ingivelsen i dess "härliga sorglöshet".

Den inspirerade skalden måste därför "rida sin pegas för lösa tyglar", och för all utveckling av vilket som helst ämne, särskilt när det gäller dikt och konst, torde det själsläge vara det mest fruktbara, som ligger halvvägs mellan ingivelse och *eftertanke*, ett själsläge, som kännetecknar *den skapande fantasien*. Den skapande fantasiens gåva tynges ej av någon ansträngning och hejdas ej av den koncentrerade uppmärksamhetens hämmande inflytande; dess väsen är ett *slags produktiv tankespriddhet*, varunder *eftertanken* med så lätt hand leder ingivelsen, att dennas alla möjligheter, även de brokigaste och mest bizarra, kunna tillgodogöras. Den skapande fantasien är den obesvärade sorglösheten, och i sin obegränsade mottaglighet är den ock generöst givande. (43-44)

Den obesvärade sorglösheten, den obegränsade mottagligheten för tankesmittor, det generösa givandet som är grunden till samhällets ackumulationen av kunskap och kultur: Här är vi långt från den bild av det tunga och mödosamma "immateriella arbetet", ärvt från 1800-talets politiska ekonomi, och nu propagerad för av såväl upphovsrättsindustri som "kapitalismkritiker".

Ingivelse och ansträngning, uppfinning och arbete

Vi vet nu att ingivelsen är något som "gives oss i medvetandet, *oberoende av varje ansträngning*"; och att den skapande fantasien "*tynges ej av någon ansträngning*". Här kan vi jämföra med Tarde, som i *Psychologie Économique* är inne på ett liknande spår: Det är inte i ansträngningen som vi finner skapandet. Man måste skilja på germkapital (idéer) och frövitekapital (Marx kapital, realkapital). Ackumuleringen av germkapital kan inte uppstå genom arbete, uppfinningen är det moment där olika imitativa strålar möts, det infinitesimala ögonblick då ett *clinamen* uppstår, så litet att man inte kan tala om att något fysiskt arbete ligger bakom.

Can we say that these happy crossings of ideas in brains are always the fruits of labour? And will one dare to claim that the inventor is a worker like any other? The inventor may be a worker; he often is, though not always; but it is precisely not by working but in his leisure that he invents, though this may be because he has worked; and his invention is never a kind of work. Far from being a work, that is to say, an effort and a toil, it is an intense and profound joy, which unburdens the one who experiences it from all the drudgeries of life. When his invention bears fruit and brings him glory or fortune (rarely fortune), it is for his joy, not his toil, that humanity remunerates him. (Tarde, 1902, översatt i tidskriften *Economy & Society*)

Gadelius redogör för en liknande hållning, men med fokus på uppdelningen medvetet/omedvetet. Som exempel använder han matematikern Poincaré (på senare tid upplyft som central för komplexitetsteori):

För en del år sedan hade några franska vetenskapsmän igångsatt en enquête för att utröna, huru framstående matematici tänka, med andra ord vilka psykologiska erfarenheter, som förknippa sig med själarbetet på detta område. En mängd matematici svarade härpå, och flertalet syntes fästa en särskild betydelse vid ingivelsens plötsliga art. Till samma resultat kom även den berömda matematikern *Poincaré*, vilken i anledning av enquêten i L'institut général psychologique, maj 1908, höll ett föredrag om det matematiska skapandet. (Gadelius, 1927: 19-20)

Matematikern beskriver här hur han slitit sitt hår i två veckor för att lösa problemet med de Fuchsiska funktionerna. Trots sina ansträngningar fann han ingen lösning. En kväll hade han druckit för mycket kaffe, och kunde inte sova i sin säng. Då började idéerna trängas i hans huvud, och morgonen därpå hade han löst problemet. Gadelius summerar Poincarés poänger:

Medan det medvetna arbetet varit förgäves och svårigheterna till synes oöverbärliga, har ingivelsen burit till honom det sökta, som vore det den enklaste sak i världen (20-21)

Den omedvetna inspirationen märks även hos de skaldar som vittnar hur ingivelsen

tilltvingar sig uppmärksamhet på samma sätt som tungomålstalendet eller den förrycktes hallucinationer. Dikten blir en ofrivillig akt, som skalden genomlever. (21)

Man "genomlever" alltså ingivelsens verkningar, när den väller genom ens sinne, och samtidigt är ens medvetna oklar kring den fulla vidden av denna omedvetna process. Vad är det då som gör att denna rörelse fortgår, om nu inte ansträngning (Gadelius) eller arbete (Tarde) håller den vid liv?

Intresse

Inledningsvis beskriver Gadelius skapandet som i termer av Wundts "skapande syntes"; resultatet av det ständiga mötet av tankar. (Någon välutvecklad dialektisk ansats kan man dock inte beskylla honom för.) Samtidigt vill Gadelius beskriva tänkandet som en rörelse:

Tänkandet är till sitt väsen i lika hög grad *rörelse* som skapande syntes, och när en tanke kommit i gång, fortgår den på sin bana, utan att vi själva driva på. (17)

Här ser vi alltså ett av de klaraste exemplen på en slags memetik hos Gadelius – tanken, eller memet, lever i lika hög grad som de mänskliga subjekt som agerar värd åt detta mem. Det som får

rörelsen att propageras i och mellan våra sinnen är det som Gadelius kallar “idéernas känslobetoning”:

Den innebor här i form av *intresse*, som i själva verket är den pålitligaste, hederligaste och längden mest varaktiga av känslorformer. Och dess bärkraft är stor; med sina oändligt täta och ofarliga explosioner, och icke göra mycket väsen av sig, lyfter intresset som en säker liten motor själsarbetet i dess ofta livslånga flykt. (17)

Det går inte att

avkoppla denna motor, utan att tanken genast stannar, men däremot kunna vi mycket väl från motorn avkoppla vårt medvetande. Tänkandet fortsätter då som spontantänkande [ett annat ord för omedvetet tänkande] för att förr eller senare åter inställa sig i medvetandet som ingivelse. (18)

Intresset – alternativt “det imitativa begäret” (Tarde), eller “kapaciteten att affekteras av en tanke” (Spinoza/Deleuze) – är alltså det som säkerställer att “ tankarna virvlar runt i en underlig dans”. Här kostar Gadelius på sig en fysiologisk-materialistisk spekulation och liknelse med kroppsarbete:

Känslobetoningen är [...] en, på ett eller annat sätt utvecklad *kroppsvärme*, vilken i det ögonblick tanken födes omsätter sig i rörelse ungefär på samma sätt, som när förbränningen skapar muskelarbete.

Menar Gadelius här att tankearbete trots allt är en form av fysiskt arbete? Enligt en läsning av hans – och för övrigt även Tardes – resonemang skulle man kunna jämföra med internets. Den hårdvara som agerar värd för internets smittor – servrar, hubbar och fiberoptiska kablar – är tung, skrymmande, och förutsätter en hög resursåtgång (i termer av såväl strömförbrukning, råvaror, arbete). Själva signalerna som bärs genom denna apparat – själva rörelsen av fotoner – utgör också en viss mängd arbete, men detta är försumbart i relation till den energi som förbrukas av apparaten som helhet. På detta sätt kan vi få ihop bilden av världen som ett flöde av materia-energi med Tardes idé om ekonomin som en maskin för att sprida smittor av imitationer: I denna “materialistiska vitalism” kan vi se att smittorna har en materialitet, de utgörs av “kvanta” av tro och begär, men dessa kvanta motsvarar ett så försvinnande litet arbete att de kan sägas “leva på spillenergin” från deras värd-djur.

Kanske blev vi inte – som Stanley Kubricks *2001* antyder – människor när vi började manipulera varandra och vår omvärld med verktyg? Är det snarare så att “the birth of Man” skedde vid den singularitet då massan av “nästan mänskliga” subjekt började uppvisa en kapacitet för att affekteras av tankesmittor – då deras hjärnor började uppbåda “intresse” (i form av minimal energi) för att bära idéers rörelse?

Vem eller vad för stråken?

Låt oss slutligen fånga upp den cliffhanger som Gadelius lämnade tidigare i texten: Vem för stråken på själens instrument?

Jag har i inledningen till denna studie liknat själsinstrumentet vid en violin, på vilken stråken är i ständig rörelse, men om den hand, som förer stråken, har jag ej vågat tala. Jag har till och med antytt, att vi icke veta, om den tillhör något personligt eller opersonligt; vi spörja förgäves, *vem eller vad?* (101)

Gadelius gör det inte enkelt för oss läsare; han antyder att vi inte kan få något klart svar på vem som för stråken. Han är dock bra på att avfärda några kandidater. Han slår tidigt fast att agensen vid stråken inte är Gud. Redan tidigare i texten sågar han transcendentala tolkningar av geniskap och skapandeprocesser:

En transcendental uppfattning, som lyfter skapandet till ett högre plan och gör skalden till en

gudabenådad *siare*, har i alla tider haft sina anhängare. Denna grundåskådning har otvivelaktigt sitt psykologiska underlag i primitiv religiositet och personlig erfarenhet av schizoid natur. (85)

Gadelius ger en förklaring till varför denna transcendens-tolkning varit historiskt stark: "Denna tydning av geniet har ju ock ingått i skaldernas egen livsåskådning". Samtidigt finner han denna föreställning – "Gud talar genom mig" – intressant. Vad är det som gör att skalden, "den medvetne mottagaren" för ingivelsen, "känner sig i dessa fall som föremål för naturens eller högre makters frikostighet"? (87) Gadelius sluter sig till att det är "inspirationens omedvetna och ofrivilliga natur som, som verkar så imponerande", och därmed spelar det medvetna ett spratt.

Inte heller tror han på något cogito som för stråken:

Alla hava vi svårt att helt lösgöra oss från tron på en *fri vilja*, och på samma sätt äro vi alla benägna att fasthålla vid tillvaron av ett, inom oss verksamt, *autonomt* jag, ett ur sig själv givande och skapande, inre kraftcentrum, ett slags fixstjärna av den eller den storleken, som utstrålar tankar, liksom solen utstrålar ljus. Antagandet av detta autonoma jag kan icke på vetenskaplig väg bekräftas, det är en inre övertygelse och en trossak. Det logiska beviset, "cogito, ergo sum", är det enda svaga stödet för dess existens. (101)

Att hävda att den skapande agensen – den "mästare" som skapar musikstycket – till en enskild individ (eller "personlighet") är att missta sig. Personligheten är det som *uppstår i spelet* på violinen, och kan därför inte vara mästaren själv. Därför konstaterar Gadelius:

Men vad är då skaparanden? Vi känna den ej. Om den är något personligt, så är den åtminstone ej av den empiriska natur, som vårt timligt-mänskliga "jag". (103)

Den skapande fantasien

sammansmälter (syntetiserar) [...] erfarenhetens strödda detaljer till nya upptäckter, nya sanningar och nya skönhetsvärden, och den söker sig ofta fram oberoende av varje subjektiv ansträngning, ja, kanske enklast och bäst, *när illusionen av ett skapande jag minst förnimmes*. (104)

Gadelius lämnar oss i en Bergsonska tankevärld: Det faktiska jaget är en illusion, det är nuflödet som formar våra personligheter såväl som våra skapelser. "Det är en ström, som aldrig upphör att kvälla". Företag vill gärna fånga denna ström – produktifiera den, låsa den – och hävda att germkapitalet är som frövitekapitalet. Då måste vi alltid komma ihåg att det är *sorglösheten, mottagligheten* och *givandet* som är den skapande fantasiens huvudprinciper.

Referenser

Damasio, A. (1999) *Descartes misstag: Känsla, förnuft och den mänskliga hjärnan*. Stockholm: Natur och Kultur.

Gadelius, B. (1927) *Skapande fantasi och sjuka skaldar: Tegnér och Fröding*. Stockholm: Hugo Gebers Förlag.

Solms, M. & O. Turnbull (2005) *Hjärnan och den inre världen: En introduktion till psykoanalysens neurovetenskapliga grunder*. Natur och Kultur: Stockholm.

Tarde, G. (1902) *Psychologie Économique*. Paris: Felix Alcan.

Karl Palmås, 30 december 2009